

Mirosława Wronkowska-Dimitrowa

Parimiejnikowe hapaks legomena
i ich zamienniki w starotestamentowych
fragmentach w *Triodzie kwietnym* ▼

Parimiejnik – lekcjonarz ze Starego Testamentu – to jedna z ksiąg liturgicznych (w liturgii bizantyńsko-słowiańskiej) zawierająca wybrane fragmenty ze Starego Testamentu, tzw. paremie, czytane podczas nabożeństwa w ściśle określone święta¹. Słowiański przekład lekcji starotestamentowych tworzących parimiejnik łączony jest z przygotowaniami Konstantyna i Metodego do misji morawskiej (Pycek 1980: 37, Moszyński 2000: 109). Wprawdzie żywot św. Metodego², wymieniając pierwsze księgi przełożone na język słowiański, parimiejnika nie wspomina, trudno jednak przyjąć, by Nauczyciele Słowian tłumacząc Ewangelie i lekcje z Nowego Testamentu (tzw. apostoł), pominieli – równie istotne i nieodzowne w nabożeństwach – lekcje ze Starego Testamentu. Na ich istnienie w przekładzie słowiańskim wskazuje treść listu papieskiego, datowanego na rok 880³. Nie wiemy jednak, jaką postać miał cyrylometodejski parimiejnik ani też jego najwcześniejsze odpisy; nie ma bowiem księgi o takiej zawartości wśród tekstów tzw. kanonu zabytków staro-cerkiewno-słowiańskich. Najstarszym z zachowanych parimiejników, a nie tak dawno wydanym (Рибарова-Хауптова 1998), jest o ponad 300 lat późniejszy od pierwowzoru z okresu misji morawskiej – tzw. Parimiejnik Grigorowicza z przełomu XII i XIII w. (dalej *Grig.*). Razem z nim grupę najstarszych tworzą: *Parimiejnik Zachariński* z 2. poł. XIII w. (dalej *Zach.*) i *Parimiejnik*

¹ Święta takie i przypisane im paremie wyznaczone były w *Typikonie*, księdze zawierającej wskazówki dotyczące reguły i porządku sprawowania nabożeństwa w ciągu cyklu rocznego (Znosko 1996: 346).

² Por. polski przekład – Rozdz. XV: „Pierwej bowiem razem z Filozofem przełożyli tylko psalterz, Ewangelie, apostoł i wybrane nabożeństwa kościelne.” (Naumow 1985: 80).

³ Jest to list papieża Jana VIII do Świętopełka, księcia Moraw, zezwalający na sprawowanie mszy świętej w języku słowiański i czytanie przetłumaczonych Ewangelii oraz lekcji ze Starego i Nowego Testamentu. Por. polski przekład dokumentu (Cyryl i Metody 1991: 96).

Lobkowski (Chludowa) z przełomu XIII i XIV wieku (dalej *Lob.*), którego opracowanie językowe – monografia M. Miovskiego, ukazująca m.in. bogactwo leksykalne tego zabytku, skłoniła L. Moszyńskiego do porównania słownictwa tego parimiejnika z zasobem słów w *Slovníku jazyka staroslověnského*, tzw. słowniku praskim (dalej tak lub Sl.j.stsl.). Wydobyte ponad 130 wyrazów nieodnotowanych w tym słowniku (Moszyński 2001: 115-126) prowadziło dalej do zbadania, ile wyrazów staro-cerkiewno-słowiańskich uwzględnionych w słowniku praskim zostało poświadczonych tylko z wymienionych wyżej trzech parimiejników. Razem z tymi w *Slovníku* nieodnotowanymi, wyrazów takich, będących osobliwościami parimiejnika, zebrano ponad 650. W ten sposób w jednej publikacji (Moszyński 2000: 109-115) zgromadzone zostały parimiejnikowe hapaks legomena, stanowiąc znaczne ułatwienie dla dalszych analiz słownictwa zawartego w parimiejnikach, prowadzących do poznania leksykalnego kształtu ich cyrylometodejskiego wzorca. Tak przygotowany materiał leksykalny zachęca też, a wręcz prowokuje do badań sprawdzających, czy i w jakim stopniu to osobliwe słownictwo parimiejników przetrwało „próbę miejsca i czasu” i znalazło się w późniejszych odpisach lekcji starotestamentowych. W tej okazałej grupie słów występują zapewne takie, które są dziedzictwem z języka staro-cerkiewno-słowiańskiego – z cyrylometodejskiego tłumaczenia lekcji, część zaś być może jest wynikiem inwencji kopistów, okazjonalnie wprowadzających słownictwo znanego im regionu. W jakimś sensie, sprawdzianem powszechności lub okazjonalności danego słowa może być jego trwanie lub zastąpienie innym w – pochodzących z późniejszych epok – odpisach starotestamentowych fragmentów, które znajdujemy m.in. w triodach. Tu wspomnieć trzeba, że od XIII w. (w celu zredukowania liczby ksiąg wykorzystywanych podczas nabożeństw) zaczęto parimie przenosić z parimiejnika do triodu i umieszczać w odpowiednim miejscu materiału liturgicznego, przeznaczonego na dane święto⁴. Dlatego więc także i badania nad starotestamentowymi fragmentami zamieszczonymi w triodach odgrywają istotną rolę w odtwarzaniu leksyki słowiańskiego pierwowzoru parimiejnika i przemian, którym ulegał on w najdawniejszym okresie. Badania te dostarczają jednocześnie danych o przemianach, jakie w zakresie słownictwa dokonywały się w tych starotestamentowych lekcjach. Bo choć proces przenoszenia parimie do triodów rozpoczął się mniej więcej w okresie, z którego pochodzą wyżej wymienione, najdawniejsze parimiejniki, to jednak warstwa leksykalna parimie w triodach wykazuje znaczne odstępstwa od stanu w *Grig*. Warto tu nadmienić, iż badania J. Ruska nad starotestamentowymi częściami w triodach

⁴ Głównie wśród materiału liturgicznego na nabożeństwo wieczorne.

z XIII i XIV wieku (Pycek 1980: 37-41) przyniosły odkrycie w nich morawizmów, wschodniobułgaryzmów i protobułgaryzmów, które to – każde z osobna, jak też i wszystkie razem – zaświadczenia, że paremie w triodach niosą wersję staro-cerkiewno-słowiańskiego parimiejnika odmienną niż w *Grig*. Wersję, która jest być może bliższa cyrylometodejskiemu oryginałowi z okresu misji morawskiej (istnienie morawizmów) – z jednej strony, z drugiej zaś – odbija najdawniejszą zamierzoną korektę ksiąg liturgicznych, tzw. redakcję presławską, dokonaną na przełomie IX i X wieku we wschodniobułgarskim centrum piśmienniczym, w Presławiu (stąd protobułgaryzmy, które ta redakcja dopuszczała w tekście liturgicznym). Paremie w triodach z XIII i XIV w. zawierają też słownictwo nowsze, będące rezultatem późniejszych zmian (Rusek 1982: 338-339) i następnej korekty piśmiennictwa – redakcji tyrnowskiej (eutymiuszowej).

Materiał do niniejszej pracy pochodzi z badań nad słownictwem starotestamentowych fragmentów w pierwszym drukowanym *Triodzie kwietnym*⁵, który około 1491 r. wyszedł z oficyny wydawniczej Szwajpolta Fiola w Krakowie⁶. Umieszczone w nim lekcje ze Starego Testamentu stanowią tylko część paremii składających się na parimiejnik, gdyż ta księga triodowa zawiera materiał liturgiczny na 9 tygodni roku kościelnego – na okres od Niedzieli Kwietnej (Palmowej) do pierwszej niedzieli po Pięćdziesiątnicy (Zesłaniu Ducha Świętego), tj. do niedzieli Wszystkich Świętych. Wykorzystany tu zostanie materiał leksykalny pochodzący z paremii przeznaczonych na nabożeństwa w dwóch ostatnich dniach Wielkiego Tygodnia. Jest ich sporo, bo aż 23: po jednej paremii na godzinki (čas) Wielkiego Piątku – na godzinę 1., 3., 6., i 9. i trzy paremie na nabożeństwo wieczorne oraz jedna paremia na jutrznię Wielkiej Soboty i piętnaście paremii na wieczernię tego dnia⁷. Na pozostałe święta cyklu ujętego w *Triodzie kwietnym* jest jeszcze razem 15 paremii, które, po trzy, są umieszczone w materiale liturgicznym wieczerni: Przepoławienia, które przypada w środę czwartego tygodnia cyklu, Wniebowstąpienia Pańskiego (w czwartek szóstego tygodnia), niedzieli Świętych Ojców (siódmej w cyklu), Pięćdziesiątnicy oraz ostatniej niedzieli cyklu kwietnego – niedzieli Wszystkich Świętych.

⁵ Korzystamy z egzemplarza, który znajduje się w Muzeum Narodowym w Krakowie pod sygnaturą XV.12 – *Triod kwietny*.

⁶ To oficyna wydawnicza, która pierwsza w świecie rozpoczęła druk ksiąg czcionką cyrylicą. Wraz z *Triodem kwietnym* wydrukowane zostały też księgi liturgiczne trzech innych typów: *Triod postny*, *Oktoich* i *Czasosłow*.

⁷ To jedyny dzień w roku liturgicznym, na który przeznaczone jest aż tyle czytań.

Przeprowadzona już analiza słownictwa paremii pod kątem wychwycenia rezultatów redakcji presławskiej, głównie w zakresie zastępowania wyrazów obcych (w takiej postaci występujących w *Grig.*) rodzimymi ekwiwalentami pokazała, że paremie w drukowanym *Triodzie kwietnym*, podobnie jak w rękopiśmiennych triodach z XIII, XIV w., oparte są na presławskiej wersji parimiejnika⁸. Wśród wyrazów obcych zastąpionych odpowiednikiem słowiańskim znajdują się i takie zapożyczenia, które stanowią parimiejnikowe hapaks legomena. W starotestamentowych lekcjach zawartych w *Triodzie kwietnym* nie przechowały się takie z parimiejnikowych osobliwości, jak: *olokanъtosъ* (grec. ὀλοκαύτωσις) – ‘składanie ofiary całopalnej’, które zastąpione zostało przez *vsēplodije* – Rdz 22, 2⁹: **НА ВСЕПЛОДИЕ**¹⁰; *samъbukija* (grec. σαμβύκη) – ‘sambuka, trójkątny instrument muzyczny’ oddane przez słowo *cěvbnica* – Dn 3, 10: (*glasъ...*) **ЦѢВНИЦА**; *sumъdonija* || *sunъfonija* (grec. συμφωνία) – ‘współbrzmienie’ zamienione słowem *sъglasije* – Dn 3,5: (*glasъ...*) **СЪГЛАСІΟΥ**; *upatъ* (grec. ὁ ὑπατος, łac. consul) zastąpione substancywizowanym przymiotnikiem *velikyjъ* – Dn 3, 2: (*sъbrati vsę*) **ВЕЛИКЫА**.

Wśród osobliwej leksyki parimiejników znajdują się też nazwy własne, które narzucił sam tekst Starego Testamentu. Zeslawizowane – fonetycznie, fleksyjnie i słowotwórczo przystosowane do języka słowiańskiego, poza parimiejnikiem nie są znane innym zabytkom uwzględnionym przez Sl.j.stsl. Nazwy te pojawiają się oczywiście i w paremiach zawartych w *Triodzie kwietnym*, jednak nie wszystkie ich postaci są identyczne z występującymi w *Grig.* Pojawiające się odmienności mogą dotyczyć „zewnątrznej” strony nazwy, jej kształtu graficznego. Jest on efektem podporządkowania zapisu innej konwencji; postać w *Triodzie kwietnym* jest inna, bo odbija preferencje ortograficzno-językowej reformy Eutyliusza (tymowskiej) z 2. poł. XIV w., przykładającej wagę do ściślejszego związku tekstu słowiańskiego z wzorcem greckim, także w zakresie grafii (Василев 1980: 408). Stąd – szczególnie widoczna w wyrazach obcego pochodzenia – greczyzacja pisowni, charakteryzująca się dość regularnym używaniem greckich znaków: theta, ksi, psi, phi, omega. Wynikiem uwzględnienia takich tendencji są zapisy wielu nazw własnych i derywowanych od nich przymiotników, należących do parimiejnikowych osobliwości, np.: (*Iona*) *Amatěninъ* (Jon 1, 1) – (къ Іонѣ) **ΑΜΑΦΗΝΝΟΥ** (του Ἀμαφί),

⁸ Artykuł *Starotestamentowe fragmenty w słowiańskim Triodzie kwietnym (charakterystyka leksyki)* oddany został do druku.

⁹ Sigła ksiąg Starego Testamentu stosowane są tu tak, jak występują w *Biblii Tysiąclecia*.

¹⁰ Cyrylicą podana jest nazwa w formie gramatycznej, w której występuje w tekście paremii w *Triodzie*.

Anatoť || *Anafoť* (Jr 11, 23) – **ΑΝΑΦΟΨ** (Ἀναψώψ), *Amaljin Rog* (Hi 42, 14) – **ΑΜΑΛΨΙΝΙΝ ΡΟΓ** (Ἀμαλψείας), *naveodŕbsk* (Iz 60, 7) – **ΝΑΒΕΟΨΣΤΙΝ** (od: Ναβαιώψ), *Sokoχoť* (Wj 13, 20) – **Ω ΣΟΧΟΨΑ** (Σοκχώψ), *Sotman* (2 Krl 4, 8) – **ВЪ СΩΜΑΝ** (Σωμάν), *tarbsiisk* (Iz 60, 9) – **ΦΑΡΣΙΙΝΣΤΙ** (od: Φαρσίς), *Vel'sepoň* (Wj 14, 1 i 14, 9) – **ПРЪМО ВЕЛСЕПЪΦΟΥНЪ, СЪПРОТИВОУ ВЕЛСЕПЪΦΟΝΟΥ** (Βεελσεφων). Zapis tej ostatniej nazwy – Baal-Sefon¹¹ – stanowi swoistą hybrydę graficzną, łączy bowiem dwie praktyki oddawania greckiego ψ (phi): przez **п** (*p* – jako słowiański substytut obcego *f*) oraz przez wprowadzenie litery alfabetu greckiego (**Φ**); stąd w miejscu jednego znaku w zapisie greckim, w słowiańskim zapisie stoją dwa: **п(ь)Φ**.

Pośród materiału nazewniczego stanowiącego osobliwość parimiejnika znajdują się nazwy, które w lekcjach ze Starego Testamentu zamieszczonych w *Triodzie kwietnym* choć są zbliżone, to jednak swą formą odbiegają od postaci stanowiącej osobliwość. Ale trudno je uznać za oboczne, wariantywne postaci nazw. Takie widzielibyśmy np. w postaciach: *Iliopol* – *Sl(ъ)n(ъ)cegrad*, które pochodzą z najstarszych parimiejników. W paremii z Księgi Wyjścia¹² (Wj 1, 11), w miejscu grec. Ἡλίου πόλις; występuje w *Grig.* nazwa *Iliopol*, odwzorowująca postać grecką (ze słowiańską adaptacją fleksyjną i słowotwórczą), w *Zach.* natomiast – kalkująca grecką nazwę, postać słowiańska – *Sl(ъ)n(ъ)cegrad*. Podobnie, wariantywne postaci nazwy tworzy para: *Dekapol* i *Desetigrad* (za grec. Δεκάπολις), występująca w tekście ewangelijnym¹³. To, co znajdujemy w paremiach w *Triodzie kwietnym*, stanowi nie tyle oboczną postać nazwy, ile wariantywną postać zapisu nazwy.

Przyjrzymy się tu kilku takim właśnie zapisom, które swą odmiennością przyciągają uwagę, domagając się choć krótkiego komentarza. Najpierw jednak pojawia się przy nich pytanie: czy nie są one efektem zwykłej pomyłki, która – albo już istniejąc w rękopiśmiennej księdze, stanowiącej podstawę druku, została w tłoczni po prostu powielona, albo też – pojawiła się w trakcie pracy zecerów w oficynie Sz. Fiola. Żeby taką ewentualność móc wykluczyć, starać się będziemy – przywołując szerszy kontekst porównawczy – odmienność tę wytłumaczyć, znaleźć jej przypuszczalne źródło i osobliwy zapis nazwy – możliwe „usprawiedliwić”.

¹¹ Polskie odpowiedniki – według *Biblii Tysiąclecia*, dalej: *BT*.

¹² To paremia na wieczernię w poniedziałek Wielkiego Tygodnia; nie możemy przywołać nazwy z *Triodu kwietnego*, gdyż w krakowskim egzemplarzu brak kart początkowych (oryginalnych, z tłoczni Fiola; uzupełnienie brakującej części jest późniejsze).

¹³ Mt 4, 25 – w zabytkach klasycznych, w *Kodeksie Zografskim*, w *Księdze Sawy* – postać z wzorca greckiego, w tetraewangeliach z okresu średniobułgarskiego (np.: *Londyńskim*, *Przemyskim*) – kalka nazwy greckiej.

Nazwę miejscową *Anatot* poświadczają tylko parimiejniki. Występuje w lekcji z prorocstwa Jeremiasza (11, 23). Ale o takiej samej postaci, również w wyrażeniu przyimkowym, pojawia się ona w *Grig.* także i w lekcji z II Księgi Mojżeszowej: **Ѣ АНАТОТѢ** (Wj 13, 20). Paremia zapisana w *Triodzie kwietnym* ma w tym miejscu wyrażenie **Ѣ АНАТОМѢ**. Pomijając zgrecyzowaną tu grafie, różnica zapisu dotyczy znaku spółgłoskowego przed końcówką: jest *m* w miejscu, gdzie w *Grig.* stoi *t*: *ѡ Анаѡомѣ* – *ѡ Анаѡтѣ*. Bardziej zadziwiające jest jednak to, że zapisy te stoją w miejscu, w którym tekst grecki ma wyrażenie *εν οϑου* (pol. w *Etam* wg łac. postaci *Etham*). Postać zgodną z tekstem *Septuaginty* (Rahlfs 1935) znajdujemy w *Biblii Ostrogskiej*¹⁴: **Ѣ ОϑОМѢ**. Ale to stan z końca XVI w.; trudno orzec, czy fragment Starego Testamentu, wcześniej będący w użyciu liturgicznym, funkcjonował tylko w postaci, jaką zaświadcza *Grig.* lub // i pierwszy drukowany *Triod kwietny*. Słowniki rejestrujące leksykę najdawniejszych zabytków, Sl.j.stsl. ani też słownik Miklosicha (Miklosich 1862), nie notują nazwy o postaci (?) *Otom* // *Odom* // *Ovom* czy (?) *Etam*. Jakie jest źródło odmienności nazwy w paremiach względem wzorca greckiego? Przypuszczalnie, zniekształcenie tekstu biblijnego (prowadzące do przemiany nazewniczej) pojawiło się jeszcze w początkach słowiańskiego piśmiennictwa, kiedy to pomnażanie ksiąg odbywało się nie przez ich przepisywanie (kopiowanie), a przez pisanie dyktowanego tekstu, najprawdopodobniej podawanego i w wersji greckiej, i w wersji słowiańskiej¹⁵. Zestawione w wypowiedzeniu obie wersje: „*en otom – v(ѡ) otomě*” mogły – wskutek potraktowania greckiego przyimka łącznie z nazwą – dać twór o postaci: *v(ѡ) enotom-ě*, ze słowiańskim przyimkiem i końcówką. Przez skojarzenie ze znaną (?) nazwą *Anatot(ѡ)*, przekształcił się on (zmieniając samogłoskę w swej części początkowej) w połączenie *ѡ Anatome – Ѣ АНАТОМѢ*. Zapis w *Grig.* – *ѡ Анаѡтѣ* – a chyba też i w dwóch pozostałych najdawniejszych parimiejnikach, *Lob.* i *Zach.*¹⁶, jeszcze bardziej, a właściwie całkowicie, poddał się wpływowi nazwy *Anatot(ѡ)*. Ale bez takiego „pośredniego stadium” zapisu, który przynosi postać w *Triodzie kwietnym*, trudno byłoby zrozumieć istnienie w *Grig.* nazwy niezgodnej z tekstem greckim (w konsekwencji, błędnie sytuującej fakty biblijne).

¹⁴ Biblia cerkiewnosłowiańska, drukowana w 1581 r. w Ostrogu, dalej: *B.Ostr.*

¹⁵ O systemie takiej pracy w skryptoriach jako źródle pomyłkowych zapisów słowiańskiego tekstu biblijnego – por. (Федер 2001).

¹⁶ Przypuszczenie opieramy na fakcie braku przytoczenia odmienności w aparacie krytycznym w wydaniu *Grig.*

W tej samej lekcji starotestamentowej, szóstej na Wielką Sobotę¹⁷, pojawia się (Wj 14, 2) nazwa miejscowa występująca w wyrażeniu: **МЕЖДУ МАГДАЛИЕА** (*Grig.*), (...) **МАГДАЛИЕЮ** (*Zach.*), którą Sl.j.stsl. rejestruje w mianownikowej postaci: *Magdalija, Magdoliya* (grec. Μάγδαλος). W *Triodzie kwietnym* we wskazanym miejscu paremii stoi wyrażenie: **ПОСРЕДЪ МАГДАЛЫНИ**¹⁸ (*posrěď Magdalyni*), w którym trudno dopatrzeć się nazwy o postaci notowanej w S.j.stsl. Tak bowiem ukształtowana forma dopełniaczowa (wymagana przez przyimek *posrěď*) może sugerować nazwę (?) *Magdalyni* // *Magdalynia*¹⁹ // *Magdalynь*. Próbę objaśniania postaci nazwy zapisanej w *Triodzie* wpierw zasugerowała forma, którą w tym miejscu Starego Testamentu posiada *B. Ostr.*: **ПОСРЕДЪ МАГДАЛЫ**²⁰. Jeśli przyjąć, że taka postać (*po sredi*) *Magdaly* istniała wcześniej w tradycji rękopiśmiennej, to – jako nietypowa, nieznaną, ale coś napominająca – mogła, w wyniku skojarzenia (słuchowego?, graficznego?) z nazwą znaną, bo z kręgu słownictwa ewangelijnego, zostać bezwiednie, w sposób mechaniczny rozszerzona o cząstkę *-ni* i dać postać: *Magdaly-ni*; nazwa miejscowa stała się identyczna z nazwą osobową – (*Marija*) *Magdalyni*. Ta przekształcona, wtórna nazwa nie „raziła” swą postacią (*posrěď*) *Magdalyni* w konstrukcji przyimkowej, gdyż pod względem formy równa była dopełniaczowej postaci takiego typu rzeczowników²¹. Objasnieniem takim, uznając je za prawdopodobne, można by się zadowolić, gdyby nie fakt odnotowany w *Lob*. W interesującym nas wyrażeniu znajdujemy nazwę własną – (*meždu*) **МАГДАЛЫНЕА** – w formie gramatycznej, której narzędnikowe zakończenie *-e(j)ę* (por. scs. *-eja*) wskazuje, iż musiała być ona pojmowana jako *Magdalyni* // (?) *Magdalynia*. Jednak Sl.j.stsl. w haśle **МАГДАЛЫНИ**, **МАГДАЛИНИ** odnotowuje użycie tej nazwy tylko w funkcji osobowej (*cognomen Mariae*). Ale Słowiańszczyźnie znane są też nazwy miejscowe z formantem *-yni*; Sławski (1974: 140) łączy je jednak z obszarem północnosłowiańskim²².

¹⁷ Składają się na nią fragmenty z trzech rozdziałów II Księgi Mojżeszowej (Wj) – 13, 20-22; 14, 1-31; 15, 1-19.

¹⁸ **ПОСРЕДЪ** w znaczeniu ‘między’, za grec. ἀνά μέσον, zdecydowanie rzadziej poświadczone niż **МЕЖДУ**; jednak stare, bo odnotowane w Kodeksie Supraskim (według hasła w Sl.j.stsl.).

¹⁹ W piśmiennictwie słowiańskim XIV-XV wieku zaczęło ustalać się (a w języku cerkiewnosłowiańskim stało się normą) zakończenie *-i* w G. sg. przy rzeczownikach dawnego typu *-’a-* (w miejscu scs. końcówki *-ę*, a pñsłow. *ě* tzw. trzeciego).

²⁰ To forma, jak można sądzić z zakończenia *-y* w dopełniaczu, od postaci *Magdala*. Dla porównania wskażemy tu, że w staropolskiej *Biblii* ks. J. Wujka jest nazwa *Magdal*: ‘między Magdalem (a morzem)’, zaś w *BT – Migdol* – według postaci hebrajskiej: ‘pomiedzy Migdol (a morzem)’.

²¹ Por. przypis 19.

²² Wyrównały się tu one do tematów na *-’a*, por. *Gdynia, Białynia*.

Nazwa w *Lob.*, zabytku z XIII w., łączonym z bułgarsko-macedońskim obszarem językowym, byłaby więc świadectwem żywotności takich nazw miejscowych również na terenie południowosłowiańskim.

Nie można też wykluczyć, że w najdawniejszym okresie, postać, którą znamy z *Grig.* czy *Zach.* została w którymś z odpisów zniekształcona. Bywało, że literkę *и* (*i*) mylono z *н* (*n*) – w związku z czym zapis *meždu Magdalī(eje)* mógł przekształcić się w *meždu Magdaln(eje)* i dalej (przez analogię do znanej nazwy – *Magdalyni*), hiperpoprawnie: *meždu Magdalyn(eje)*.

Poświęcamy tu uwagę specyficznym zapisom w lekcjach ze Starego Testamentu, zamieszczonych w *Triodzie kwietnym* nie w celu dokonania rozstrzygnięć, a raczej dochodzenia przyczyny czy mechanizmu zaistnienia postaci określonej nazwy. Trudno bowiem dopuścić, by średniowieczny duchowny, z szacunkiem i bogobojnością sporządzający odpis księgi liturgicznej, mógł świadomie wprowadzić zmianę czy celowo zmienić tekst biblijny. Trudno sobie wyobrazić zamierzone przekształcenia takich – rzecz by można – biblijnych faktów onomastycznych. Ale przyczyna odmienności zapisu może mieć podłoże czysto techniczne, spowodowane defektem kopiowanego wzorca, jak np. rozdarte karty, zastygłe krople wosku na zapisanym polu karty, wytarty lub spłowiały atrament czy sposób (maniera) pisania. Przy nazwach własnych, inaczej niż przy wyrazach pospolitych, trudno z kontekstu domyślić się ich postaci (kształtu), stąd – nawet mniej starannie zapisane litery w odwzorowywanym tekście – mogły w sporządzanej kopii stać się podstawą zniekształceń²³. Takie zapewne źródło ma w *Triodzie kwietnym* dziwna postać nazwy własnej w lekcji będącej fragmentem z Księgi Hioba. Znajduje się ona w miejscu, w którym pojawiają się imiona córek Hioba (Hi 42, 14). Odnotowując tylko imię pierwszej – *Дьнь*, które jest wyrazem pospolitym, użytym w funkcji nazwy własnej, zwracamy uwagę na dwa pozostałe imiona, będące parimiejnikowymi hapaks legomenami. Są one ściśle związane z wzorcem greckim, a w *Grig.* mają następujące postaci: *Kasija* (grec. Κασία) – imię drugiej córki Hioba i *Amaltinъ Rogъ* (grec. Ἀμαλθείας κέρας) – trzeciej. Z polskiej Biblii (BT) znamy je jako *Gołębica*²⁴, *Kasja* i *Róg Antymonu*. Starotestamentowy fragment w *Triodzie kwietnym* przynosi zaś takie oto postaci tych imion: *дѣнь* (*Dьнь*), *исасїа* (sic! *Isasĩa*) i *амальфининъ рогъ*

²³ Nie jest w tym miejscu istotne, czy inna niż w najstarszych parimiejnikach postać nazwy istniała już w rękopiśmiennej księdze, na podstawie której w krakowskiej oficynie Sz. Fiola wydrukowano *Triod kwietny*, czy też pojawiła się dopiero przy składaniu tekstu w teje tłoczni.

²⁴ W *Bibliach* staropolskich, ks. Wujka i Leopolicy, imię pierwszej córki – *Dzień*.

(*Амалъѡиинъ Рогъ*). Oczywiście, zwraca tu uwagę imię drugiej z córek Hioba. Za jedyne wytłumaczenie odmienności w jego nagłosowej części: (!) *Isasia* uważamy rezultat niewłaściwego odczytania litery **к** (*k*) w przepisywanym tekście. W zapisie tej litery ukośne kreseczki musiały być oddalone od jej elementu pionowego, zaś miejsce ich stykania się musiało stanowić łagodne zaokrąglenie, a nie ostry kąt. Sprawiały przez to wrażenie litery **с** (*s*); tak więc, „rozbite” na dwa elementy **к** (bo zapisane mniej starannie → jakby **кс**), dawało możliwość odebrania go jako dwóch odrębnych znaków i odczytania jego pionowego elementu jako litery **і** (*i*), a ukośnych, płynnie złączonych kresek – jako litery **с** (*s*): **і с**(*асіа*). Od takiego zapisu do postaci w *Triodzie kwietnym*: **и с**(*асіа*) doprowadziło uwzględnienie w pisowni dość powszechnie stosowanej zasady repartycji dla dwóch znaków **і**: **і** (o wartości cyfrowej ‘10’) – przed znakami samogłosek, a **и** (o wartości cyfrowej ‘8’) – przed znakami spółgłosek.

Przyglądając się w paremiach zamieszczonych w *Triodzie kwietnym* miejscom, w których najstarszy parimiejnik posiada osobliwe, nieznanne innym najdawniejszym zabytkom nazwy własne, wydobyliśmy kilka odmienności. Zakładając, że nie stanowią one zwykłego błędu ani też rezultatu celowo zmienionego tekstu biblijnego, próbowaliśmy – poprzez konfrontację nazwy zapisanej w *Triodzie* z postaciami tej nazwy w innych zabytkach, poprzez analizę jej formy gramatycznej i interpretację kształtu graficznego – dochodzić źródła zaistnienia odmiennej niż w *Grig.* postaci nazwy. Przedstawione tu rozważania są tylko propozycją objaśnienia odmienności nazw, które stojąc w miejscu parimiejnikowych hapaks legomenów, same stanowią osobliwość.

Bibliografia

- Cyryl i Metody 1991: *Cyryl i Metody. Apostołowie i Nauczyciele Słowian. Studia i dokumenty*, cz. 2. *Dokumenty*, red. J. S. Gajek MIC, L. Górka SVD, Lublin.
- Федер У., 2001: *Диктуване и възпроизвеждане на църковнославянски текстове*, [w:] *Кирило – Методиевски студии*, кн. 14, София, s. 32-39.
- Miklosich Fr., 1862-1865: *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Wien.
- Moszyński L., 2000: *Osobliwości leksykalne staro-cerkiewno-słowiańskiego parimiejnika*, [w:] *Съкровище словесноје. Studia slawistyczne ofiarowane Profesorowi Jerzemu Ruskowi na 70. urodziny*, red. W. Stępiak-Minczewska i W. Boryś, Kraków, s. 109-115.
- Moszyński L., 2001: (Rec.), *Мито Миовски, Хлудов паримејник. Лингвистичка анализа, Скопје, 199*, Rocznik Slawistyczny LII, s. 115-126.
- Наумов А., 1985: *Пастерзе wiernych Słowian: święci Cyryl i Metody*, Kraków.
- Рибарова З., Хауптова З., 1998: *Григоровичев паримејник. Текст со критички апарат*, Скопје.

- Русек Й., 1980: *Старозаветните части в триода и значението им за реконструкцията на първоначалния превод на паримейника*, Годишник на Софийския Университет „Климент Охридски”, Факултет по славянски филологии, т. 74, 3, s. 37-41.
- Rusek J., 1982: *Starotestamentowe części Triodu i ich znaczenie dla rekonstrukcji pierwotnego przekładu Parimejnika*, Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału PAN w Krakowie, XXIV/2, s. 338-339.
- Rahlfs A., 1935: *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes edidit Alfred Rahlfs*, Stuttgart (reprint 1962).
- Ślawski Fr., 1974: *Słownik prastowiański*, t. I, Wrocław, s. 139-140.
- Slovník jazyka staroslověnskeho*, red. J. Kurz, Praha, 1966, t. I i następne.
- Василев В. П., 1980: *Правописната реформа на Евтимий и отражението и произведения на негови следовници и на българските дамаскинари*, [w:] *Търновска книжовна школа*, 2, София, s. 405-421.
- Znosko A., 1996: *Słownik cerkiewnosłowiańsko-polski*, Białystok.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. Biblia Tysiąclecia, wyd. IV, Poznań 1991.
- Biblia w przekładzie księdza Jakuba Wujka z 1599 r.* Transkrypcja typu „B” oryginalnego tekstu z XVI w. i wstępu ks. Janusz Frankowski, Warszawa 2000.

Summary

The article presents a few names from the lessons of the Old Testament inscribed into the 15th century Triodion-Pentikostarion that have forms different from the oldest one certified in the Paroemiarion from the 12th century and treated as the Old Church Slavonic *hápak legómenon*. Assuming that this form of the name is not the result of a purposeful change of a biblical text, an attempt is undertaken to establish its origin through a confrontation with other forms of this name coming from later texts, an analysis of its inflection form and word formation construction, and by the interpretation of its graphic shape.